

Весна М. Тријић
Народна библиотека Србије,
Београд
trijicvesna@gmail.com

UDK 027.6:271.222(497.11)-523.6(049.32)

ПРВЕ СРПСКЕ БИБЛИОТЕКЕ

(Војновић, Жарко. *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века*. Панчево: Градска библиотека, 2019)

Студија *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века* Жарка Војновића представља покушај утврђивања природе и особености манастирских библиотека у дугом периоду у којем су оне, према ауторовим речима, биле „највеће и углавном једине српске збирке књига”.¹ Како су и библиотека и библиотекарство које данас познајемо изграђени на њиховим темељима, то ово истраживање представља један од првих корака у систематском проучавању националне историје књиге и библиотека. Стога се и разматрана студија може читати двојачко: као повест о манастирским библиотекама, али и као прилог установљавању нове научне дисциплине код нас. Такав подухват подразумевао је суочавање са низом озбиљних методолошких изазова.

Први и можда најтежи од њих представљало је питање како да се на научно утемељен и аргументован начин дефинише културни феномен какав је библиотека у историјском контексту у којем он и даље није издиференциран. Наиме, језгро манастирских књижних збирки чинио је тзв. богослужбени минимум, док се први простор за његов смештај налазио у самом црквеном олтару; ни у најстаријим познатим инвентарима, из прве половине 18. века, књиге нису пописиване независно од литургијских сасуда и остале манастирске имовине.

¹ Жарко Војновић, *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века* (Панчево: Градска библиотека, 2019), 9.

Војновић је, стога, на основу расположивих извора, уочавао и разматрао ембрионалне облике оних правила и принципа на којима се библиотека и библиотекарство заснивају данас, попут планског и сврховитог установљавања књижних збирки, на пример, њихове финансијске потпоре и административног уређења до лица која о књигама брину и користе их. Примењујући савремену терминологију, али и уважавајући специфичности културноисторијског контекста који разматра, Војновић у ствари сугерише могућност рађања библиотекарске свести међу српским средњовековним калуђерима. Он библиотекарску свест притом не поистовећује са поштовањем према књизи – у средњем веку књига је сакрални предмет, поштованија вероватно више него икад у својој историји – већ је тражи у знаковима старања о књижним збиркама на плански и административно уређен начин, у њиховом инвентарисању и каталогизацији.

Друга група методолошких проблема са којима се Војновић суочавао тиче се самог опсега његовог истраживања. На основу формулације из наслова студије, могло би се претпоставити да је посредни синтеза одређене, добро истражене тематско-проблемске области једне науке, што, међутим, није случај: осим приручника општег типа *Књига и библиотеке код Срба у средњем веку* Гордане Стокић Симончић,² затим Војновићеве претходне књиге *Кућа на камену*,³ у којој је изложена повест библиотеке Манастира Војловице, и докторске дисертације истог аутора *Манасџирске библиотеке на њодручју Карловачке митрополије у 18. веку*,⁴ која чини квалитативно језгро разматране студије, она нема других непосредних ослонаца.

Војновић се стога определио за елементарни облик позитивистичког приступа: он манастирску библиотеку посматра „као организам са својим особеним законитостима”⁵ и њен данашњи фонд третира као резултат еволутивног процеса; сама реч „развој” притом није скопчана једино са периодима напретка већ и стагнације или опадања који, у дијахронијској перспективи такође воде ка њеном осавремењивању. Иако одређене фазе тог процеса остају у тами, јер нема извора на основу којих би могле да буду осветљене, логика претпостављеног развоја допуштала је Војновићу да

² Гордана Стокић Симончић, *Књига и библиотеке код Срба у средњем веку* (Панчево: Градска библиотека, 2008).

³ Жарко Војновић, *Кућа на камену: Војловица и њене књиге* (Београд: Народна библиотека Србије, 2015).

⁴ Жарко Војновић, *Манасџирске библиотеке на њодручју Карловачке митрополије у 18. веку* (докторска дис., Филолошки факултет, 2018).

⁵ Војновић, *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века*, 8.

познате моменте узрочно-последично повеже, да их поткрепи примерима и на одређени начин интерпретира, у контексту ширих културноисторијских кретања и, када је то било могуће, аналогних појава у словенском православном свету. Више непознаница из историје манастирских библиотека аутор је премостио узимањем у обзир статуса манастира у српској култури, као и улоге коју књига и писменост имају у преовлађујућим облицима монашког живота, од раног хришћанства до данас.

Манастирске библиотеке о којима постоји највише података – а то су библиотеке Хиландара и манастира некадашње Карловачке митрополије – Војновић третира као „општи образац”,⁶ закључцима до којих долази њиховим проучавањем повремено придајући општини карактер. С обзиром на опсег задате теме, срећна је околност што споменути манастири обележавају њене временске и географске оквири, оличавајући са једне стране немањићко доба, као изданак византијске цивилизације, а са друге хабзбуршки управно-административни модел, између којих се наротив о идентитету српске културе и данас креће.

Историјски гледано, период обухваћен овом студијом суштински је обележен дисконтинуитетима: од преднемањићких времена, са којима повест српске књиге започиње, до краја 18. века, када фондови манастирских библиотека почињу да личе на данашње, наша култура је пролазила кроз раздобља процвата и пропасти, успона и потпуне катастрофе, преживљавајући и на територијама других држава и у контексту удаљених, па и супротстављених симболичких традиција. Манастирска библиотека била је у том погледу њено поуздано склониште јер је преживљавала упркос томе што је била паљена и пљачкана, пустошена и принудно сељена, због чега је Војновић и описује као институцију „са континуитетом без премца у националној историји библиотека”⁷.

Један од најзанимљивијих делова ове студије представља претпоследње поглавље „Руски утицај на српске манастирске библиотеке”, у којем је описано инвентарисање фондова свих црквених библиотека – манастирских, епархијских и парохијских – на територији Београдско-карловачке митрополије које је 1733. године вршено по благослову митрополита Викентија Јовановића. Аутор се не задржава на опису самих процедура већ есејистички тумачи политичку позадину и дугорочне последице тог подухвата, доказујући да је водио избацавању српских књига из бого-

⁶ Исто, 29.

⁷ Исто, 67.

службене праксе и коренитој русификацији књижних збирки српских манастира где год да су се налазили, од Јадранског мора до Српског Ковина у данашњој Мађарској. На тај начин, Војновић је отворио могућност да се „читању” фонда библиотеке из неког од претходних историјских периода приступи као показатељу духа епохе и њених најбитнијих идеолошких кретања, што посредно говори и о потенцијалу који би национална историја библиотека, уколико се на научним основама утврди и развије, могла да има у контексту општијих историјских истраживања.

Описујући развојне слојеве књижног фонда манастирских библиотека, Војновић истовремено назначује и методолошки оквир за даља истраживања у овој области. Комбиновањем формалног и филолошког критеријума са хронолошким, он је издвојио рукописну и стару штампану књигу – показатеље њених најдубљих историјских слојева – затим нововековну рускословенску књигу, као и нову српску и страну штампану књигу, које су својствене једино библиотекама манастира Карловачке митрополије.

Истовремено је дотакао и питање разлике која се у приступу књизи испољава код историчара библиотека са једне стране и код представника суседних дисциплина са друге: иако настаје у пресеку знања до којих су остале историјске дисциплине – попут историје цркве, језика и штампе, као и археографије – већ дошле, она настоји да се од њих и дистанцира, за шта је неопходно успостављање сопствених вредносних критеријума. На основу Војновићеве студије, могло би се закључити да за историчара библиотека књига није првенствено садржина већ форма, предмет који се наручује и купује, користи и позајмљује, класификује и, што је можда најважније, који припада уређеној целини – библиотеци као својеврсном „организму”.

У тој оптици, разлика између рукописне књиге, која је споменик писмености, историјски извор, културно добро а понекад и уметничко дело, и неког уџбеника с краја 18. века, није више пресудна јер се питање вредности поставља на сасвим другачијем нивоу – на нивоу књижне збирке у целини. Из те перспективе, несумњиво да је вреднија она књижна збирка у којој је сачувано више историјских слојева, односно она која је, слободније речено, богатија материјалом за различита истраживања. Такви квалитети не могу да буду приписани ни појединцу ни администрацији која је у појединим периодима иза манастирске библиотеке стајала, јер је оно што ју је обликовало била у ствари сама њена историјска судбина.

Постоји зато и извесна аналогија између дистинкције на коју смо овде указали и начина на који је у предговору *Српској библијографији* [sic!] (1869) Стојан Новаковић одредио разлику између библиографије и књи-

жевне историје: прва се бави свим „штампаним егземпларима”, од књиге до листића, а друга „признањима” и „осудама“, односно уметничким вредностима.⁸ И историчара библиотеке ће тако занимати све што се у једној библиотеци налази, као траг епоха и интелектуалних интересовања људи којих више нема.

Жарко Војновић је за допринос библиотекарству који студија *Српске манастирске библиотеке до XVIII века* представља од Библиотекарског друштва Србије добио Награду „Стојан Новаковић”.

⁸ Стојан Новаковић, „О овом дјелу” у *Српска библијографија за новију књижевност 1741–1867* (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2001): [V]–VI.